

Religion and Culture, Conflict or Co-existence?

A Critical Discourse Analysis on the Book

“Holy Ignorance, When Religion and Culture Part Ways”

Fatemeh sadat Hosseini^{*}, Hafizullah Fooladi^{**}

Hasan Roshan^{***}

Abstract

The main purpose of this article was to critically investigate the book *"Holy Ignorance: When Religion and Culture Part Ways"* written by Olivier Roy. Specifically, this research tried to examine the conflict or coexistence of religion and culture through the analyses of the author of the book, and discover the impact of ideological positions on the text. To this end, using the critical discourse analysis method by Fairclough (1989), this research analyzed and criticized the content of this book within three stages of description, interpretation and explanation. The findings showed that the key idea of this work is to introduce religious fundamentalism in the world as a result of the disconnection of the links between cultural and religious signs. However, the book goes wrong in identifying and explaining the relationship between religion and culture and has proposed the convergence of these two based on evidences which are on the contrary, at least in the case of Islam. Moreover, the author's interpretation of Islamic fundamentalism is vague and insufficient and implies a false justification of the political identity of Islam in the contemporary era.

^{*} Ph.D. Candidate of Sociology, Research Institute of Hawzah and University, Qom, Iran (Corresponding author),
elmvaakhlaq@yahoo.ir

^{**} Assistant Professor of Sociology, Research Institute of Hawzah and University, Qom, Iran,
HFooladi@rihu.ac.ir

^{***} PhD of Management, Research Institute of Hawzah and University, Qom, Iran, elmvaamal@yahoo.com

Date received: 24/03/2024, Date of acceptance: 04/08/2024

Keywords: Islamism, Fundamentalism, Secularization, Culture, Religion, Critical Discourse Analysis

Extended Abstract

Introduction

One of the important consequences of the colonial experience in countries, especially Islamic societies, was the spread of Western secular values and modernity. In response to such conditions, some Islamists looked for a solution and went towards religious revivalism, reformism, fundamentalism and such interpretations. Islamic fundamentalism was also formed in the same direction and with the aim of reviving religious principles and foundations according to the era of the Prophet and the rightly caliphs, and gradually became the dominant political discourse in most Islamic countries in the last three decades of the 20th century (Abbaszadeh Fathabadi, 2008, p. 111). However, in recent years, we have seen the negative outcome of this project in the form of the formation of violent extremist groups known as Fundamentalists. The analysis of this project has been of interest to some contemporary researchers. One of these people is Olivier Roy, a French researcher who presented his views in the book *"Holy Ignorance, When Religion and Culture Part Ways"*. In this work, he believes that in the globalized world, religion grows to such an extent that it has parted its connection with culture, and the result has been the emergence of violent groups such as Al-Qaeda and ISIS. On the other hand, the result of the separation of culture from religion has been a return to atheism. However, it is not clear exactly what method he intends to establish the interaction between culture and religion and how the output of this interaction will ultimately contribute to the dynamics of the two. In fact, this research seeks to answer this question: What is the ideological load of the text? Fairclough's (1989) critical discourse analysis method was used to criticize the discourse of the mentioned book. This method provides a framework for studying the relationship between language, power and ideology, in which the researcher studies the apparent effects of the speech, the production structure and the context of the occurrence of the text or speech, i.e. factors outside the text. Fairclough's critical discourse analysis consists of three interdependent steps: Description (revealing the ideological positions of the text) Interpretation (showing the interaction between text and context) and Explanation (two-way effect of structures on discourse and discourse on structures) (Fairclough, 1379, pp. 171-245). This level of analysis is dedicated to examining the formal features of the book's text. The central and frequent terms and concepts in this

work include: secularization, fundamentalism, culture, globalization, hybridity, indifference, and radicalization. This work uses several negative concepts and terms to critique the relationship between religion and culture in contemporary society, often highlighting the negative aspects or potential challenges associated with certain aspects of religion and culture. The most important of these are: fundamentalism, sectarianism, tribalism, intolerance, prejudice, and cultural imperialism. In some parts of the book, the author often examines dual concepts and, through this approach, attempts to highlight the complexities and contradictions inherent in the relationship between religion and culture. The most important of these dualities include: religion versus culture, tradition versus modernity, faith versus reason, globalization versus localism, and individualism versus collectivism. The main aspects open to critique in the author's discourse stem from his ideological positions, which are evident throughout the text. The most significant shortcomings that have been overlooked in the author's examination of the relationship between religion and culture, and which, in the researcher's opinion, have led to an incomplete answer to the question of the conflict or coexistence of religion and culture, are as follows: neglecting the impact of the structure of religious institutions on the formation of fundamentalism, the lack of a multi-causal approach in analyzing the factors contributing to the emergence of religious fundamentalism, insufficient attention to the impact of the phenomenon of "orientalization," ignoring the influence of Western representations of Islam, and an inadequate understanding of the interaction between religion and culture, especially regarding Islam. This article, using the method of critical discourse analysis, examined the book *"Holy Ignorance: When Religion and Culture Part Ways"* by Olivier Roy. The findings were presented at three levels: description, interpretation, and explanation. The most significant negative keyword used by the author, which clearly reflects the dominant discourse of this work, is the concept of "fundamentalism." Roy criticizes religious fundamentalism for its intolerance, rigidity, and potential for violence. From his perspective, Islam (like Catholicism) has become fundamentalist wherever it has separated from social structures, moral standards, and theological reasoning and has been reduced to mere rulings and beliefs, manifesting in groups such as al-Qaeda and ISIS. Therefore, it is necessary for cultural elements (such as parliament, equality, etc.) to enter the scene and reduce the rigidity of religious rulings. However, the author errs in identifying and explaining the relationship between religion and culture and its manifestations. He proposes the convergence of religion and culture on the condition that religion accepts the cultural elements of modernity, which,

based on historical evidence—at least in the case of Islam—contradicts historical evidences and reality

Bibliography

- Aqa-Golzadeh, F., & Yasami, K. (2016). A critical discourse analysis of the "American English File" textbook using Van Dijk's model. *Studies in Culture and Communication*, 17(66), 206-185.
- Berger, P. L. (2017). *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion* (Abolfazl. Morshedi, Trans.). Tehran: Salsal Publications.
- Daei-Nejad, S. M. (2003). Religion studies (secularism). *Sabah*, 7-8.
- Doyle, Dennis, M (2012), *The Concept of Inculturation in Roman Catholicism: A Theological Consideration*, U.S. Catholic Historian, The Catholic University of America Press, 30(1), pp. 1-13.
- Eisazadeh, Abbas., & Sharafodin, Sayyed Hossein. (2017). Analyzing the Role of Western Media in Contemporary Islamophobia. *Media and Culture, Humanities and Cultural Studies Research Institute*, Vol. 8, No. 1, pp. 225-231.
- Fairclough, N. (1999). *Critical Discourse Analysis* (Fatemeh. Shayesteh Piran, et al., Trans.). Tehran: Center for Media Studies and Research.
- Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. London: Longman.
- Fazeli, M. (2005). The Qur'an's encounter with the cultures of the time of revelation. *Qur'anic Studies*, 42-43.
- Freedman, Lynn P (1996), *The Challenge of Fundamentalisms*, *Reproductive Health Matters* 4(8), 55–69.
- Hamidiyeh, B. (2007). New spiritualities from three perspectives: Globalization, orientalizing, and secularization. *Book Critique*, 45, 17-56.
- Haqiqat, S. S. (2008). *Methodology of Political Science*. Qom: Mufeed University Press.
- Holyoake, G. J (1871), *The principles of secularism*. London, UK: Book Store.
- Morris, R. M. (Ed.) (2009), *Church and state in 21st century Britain: The future of church establishment*. London, UK: Palgrave.
- Movahed, M. (2013). A sociological approach to the process of secularization in the age of globalization. In M. J. Sahebi (Ed.), *Globalization and Religion: Essays by Iranian Researchers at the National Religious Studies Congress* (pp. [page numbers]). Qom: Bostane ketab.
- Muttahari, M. (1992). *The Legal System of Women in Islam*. Tehran: Sadra Publications.
- Narimani, A., & Parghou, M. (2017). Colonialism and its Hegemony: A Look at the Western Representation System, *Fundamental Western Studies, Humanities and Cultural Studies Research Institute*, Vol. 8, No. 1, pp. 109-132.
- Qutb, S. (1999). *Milestones* (Mahmood. Mahmoudi, Trans.). Tehran: Ehsan Publications.

161 Abstract

Razaghi, Mohammad., Chavoshian, Hasan., Hamid Ebadollahi Chanzanagh, and Kamran Rabiei (2020), Religious fundamentalism, individuality, and collective identity: A case study of two student organizations in Iran, *Critical Research on Religion*, 8(1), 3-24.

Redemptoris, Missio (1990), *On the Permanent Validity of the Church's Missionary Mandate*. Vatican: Libreria Editrice Vaticana, Available online: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_07121990_redemptoris-missio.html (accessed on 2 December 2019).

Roy, O. (2019). *Holy Ignorance: When Religion and Culture Part Ways* (A. Naseri-Taheri & S. S. Tabatabaei, Trans.). Tehran: Morvarid Publications.

Salehi Najafabadi, A., & Rezaei, A. (2009). The foundations of Islamist movements: Theories and perspectives. *Quarterly Journal of Political Studies*, 2(5).

Wilson, B. (1998). *Religion here and there: The article on the mystification of religion* (M. Mohammadi, Trans.). Tehran: Ghatreh Publications.

دین و فرهنگ، تقابل یا هم‌زیستی؟ تحلیل گفتمان انتقادی

کتاب جهل مقدس، زمان دین بدون فرهنگ

فاطمه سادات حسینی*

حفیظ الله فولادی**، حسن روشن***

چکیده

هدف عمده مقاله حاضر تحلیل انتقادی کتاب «جهل مقدس: زمان دین بدون فرهنگ» نوشته الیویه روی است. به طور خاص این پژوهش کوشید تقابل یا هم‌زیستی دین و فرهنگ را از خلال تحلیل‌های نویسنده کتاب استخراج کند، و به بررسی تأثیر مواضع ایدئولوژیک نویسنده بر متن پردازد. از این رو، با استفاده از روش تحلیل گفتمان انتقادی بر مبنای آراء فرکلاف، محتوای این اثر طی سه مرحله توصیف تبیین و تفسیر، مورد واکاوی و نقد قرار گرفت. یافته‌ها نشان داد گفتمان کانونی و مسلط این اثر، ظهور بنیادگرایی دینی در جهان به عنوان خروجی گسسته شدن پیوندها میان نشانه‌های فرهنگی و نشانه‌های دینی است. این اثر در تشخیص و تبیین رابطه دین و فرهنگ و مصادیق آن، به خطا رفته و پیشنهاد همگرایی دین و فرهنگ را مطرح نموده که با شواهد و مستندات تاریخی از گذشته تا کنون، حداقل در مورد دین اسلام، در تناقض است. همچنین تفسیر نویسنده از بنیادگرایی اسلامی، تصویری مبهم و نارسا و متضمن توجیهی نادرست از هویت سیاسی اسلام در دوران معاصر است.

کلیدواژه‌ها: اسلام‌گرایی، بنیادگرایی، سکولاریزاسیون، فرهنگ، دین، تحلیل گفتمان انتقادی

* دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران (نویسنده مسئول)،
elmvaakhlaq@yahoo.ir

** استادیار جامعه‌شناسی، عضو هیات علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران، HFooladi@rihu.ac.ir

*** دکتری مدیریت دولتی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران، elmvaamal@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۰۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۱۴

۱. مقدمه

یکی از پیامدهای مهم تجربه استعمار در کشورها به ویژه جوامع اسلامی، گسترش ارزش‌های سکولار غربی و مدرنیته در جوامع اسلامی بود. در واکنش به چنین شرایطی، برخی اسلام‌گرایان به دنبال راهکار برآمدند و به سمت احیای مذهب، اصلاح طلبی، بنیادگرایی و تعابیری این چنین رفتند. بنیادگرایی اسلامی نیز در همین راستا و با هدف احیای اصول و بنیادهای دینی مطابق عصر پیامبر و خلفای راشدین، شکل گرفت و به تدریج به گفتمان سیاسی مسلط در اغلب کشورهای اسلامی در سه دهه پایانی قرن بیستم شد (عباس زاده فتح آبادی، ۱۳۸۸، ص ۱۱۱). بنابراین بنیادگرایی اسلامی، اسلام سیاسی را پاسخی به چالش‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جوامع اسلامی و بازگشت به عصر طلایی شکوفایی تمدن اسلامی می‌داند. با این حال در سال‌های اخیر شاهد خروجی منفی از این پروژه در قالب شکل‌گیری گروه‌های افراطی خشونت طلب موسوم به اسلامی هستیم.

تحلیل این پروژه و عوامل و پیامدهای آن مورد علاقه برخی محققان معاصر قرار گرفته است. یکی از این محققان اولیویه روی (Olivier Roy) محقق فرانسوی است. وی یکی از تحلیلگران جهان اسلام سیاسی است که در گسست مدرن بین جوامع مذهبی و هویت‌های اجتماعی-فرهنگی، فضای مناسبی برای رشد بنیادگرایی می‌یابد. به زعم او سکولاریزاسیون به جای رهایی جهان از دین، نوعی جهل مقدس را به ریشه دواندن تشویق کرده است، نوعی ضد روشنفکری که نوید دسترسی فوری به مقدسات را می‌دهد و خود را در تقابل مستقیم با فرهنگ بت پرستی معاصر قرار می‌دهد.

روی ایده خود را در آثار متعددی عرضه کرده است که یکی از برجسته‌ترین آثار وی، کتاب «جهل مقدس: زمان دین بدون فرهنگ» می‌باشد. این کتاب به نوعی ترکیبی از تمام کارهای قبلی روی در مورد جامعه‌شناسی دین است و ایده‌ای قوی را فرمول بندی می‌کند که در سراسر آثار قبلی او شکل گرفته است. آن ایده به این صورت است: در جهان جهانی شده، دین به حدی رشد می‌کند که پیوند خود را با فرهنگ قطع کرده است و خروجی آن خشونت و ظهور گروه‌های خشونت‌گرا نظیر القاعده و داعش بوده است. از سوی دیگر، خروجی جدا شدن فرهنگ از دین نیز بازگشت به الحاد بوده است.

به زعم روی، مشکل اصلی به پروژه سکولاریزاسیون و جهانی شدن بازمی‌گردد. سکولاریزاسیون قرار بود مردم را از دین رها کند، با این حال افراد به طور دسته جمعی به مذاهب بنیادگرایانه مانند انجیلی پروتستان، سلفی‌گری اسلامی و یهودیت می‌گروند. این ادیان

دین و فرهنگ، تقابل یا هم زیستی ... (فاطمه سادات حسینی و دیگران) ۱۶۵

یا از طریق ارجاع‌های معمولی مانند فست فود حلال، طرفداران را به فرهنگ خود متصل می‌کنند یا از طریق آیین‌های «تطهیر»، از این ادیان «فرهنگ‌زدایی» می‌کنند. جهانی شدن نیز ادیان را مجبور به گسست از فرهنگ کرده است. به این صورت جهلی مقدس شکل می‌گیرد که اولاً موجب می‌شود دین به ایمان، تقلیل یابد و در تعبد خلاصه شود و ثانیاً شاهد افزایش نوکیشی باشیم. این امر، چالش‌های جدیدی را برای دولت و جامعه ایجاد می‌کند. وی به عنوان یک راهکار، تعامل دین و فرهنگ را اجتناب‌ناپذیر می‌داند و از مفهوم «فرهنگ دینی» سخن به میان می‌آورد. با این حال مشخص نیست دقیقاً چه شیوه‌ای برای برقراری تعامل بین فرهنگ و دین مدنظر دارد و خروجی این تعامل سرانجام چگونه به پویایی این دو کمک می‌کند. در حقیقت این پژوهش به دنبال پاسخ این دو پرسش است: بار ایدئولوژیک متن مورد بررسی چه سمت و سویی دارد و جهت‌گیری این متن چگونه است؟ در این نوشتار، گفتمان نویسنده با استفاده از روش تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف گام به گام مورد بررسی قرار گرفت و در نهایت با بیان کاستی‌ها و انتقادات عمده آن، برخی پیشنهادات در راستای افزودن غنای اثر ارائه شد.

۲. روش‌شناسی پژوهش

برای نقد و بررسی کتاب «جهل مقدس: زمان دین بدون فرهنگ»، از روش تحلیل گفتمان انتقادی مبتنی بر آراء فرکلاف (۱۹۸۹) استفاده شد. تحلیل گفتمان انتقادی، روشی است که در بستر اندیشه‌های پست مدرن بسط و گسترش یافت و دارای رویکردهای گوناگونی همچون رویکرد ساختارگرایانه، کارکردگرایانه، معرفت‌شناسانه، تحلیل انتقادی گفتمان، رویکرد پساساختارگرایانه (دیرینه‌شناسی و تبارشناسی) و تحلیل گفتمان لاکلاو و موف است (حقیقت، ۱۳۸۷، ص ۴۷۹). این روش، چارچوبی برای مطالعه روابط بین زبان، قدرت و ایدئولوژی را فراهم می‌کند که در آن، محقق با مطالعه اثرات ظاهری گفتار، ساختار تولید و زمینه وقوع متن یا گفتار یعنی عوامل بیرون از متن (بافت موقعیتی، فرهنگی، اجتماعی و غیره) به تحلیل متن روی می‌آورد. «در واقع، تحلیل گفتمان انتقادی تحلیل ایدئولوژی‌های مورد نظر گویندگان یا نویسندگان است» (آقاگل زاده و یاسمی، ۱۳۹۵، ص ۱۸۶).

الگوی تحلیل گفتمانی فرکلاف، نشأت گرفته از تعامل میان قدرت و زبان است. وی گفتمان را شامل متن و معرفت‌های اجتماعی تولید و تفسیر متن میدانند و بر این باور است که این معارف اجتماعی به سه سطح متفاوت سازمان اجتماعی مرتبط میشوند: شرایط اجتماعی یا

محیط بالفصل اجتماعی که گفتمان در آن حادث شده است؛ سطح نهاد اجتماعی که گفتمان را در یک گستره وسیع دربر میگیرد؛ و سطح جامعه، به منزله یک کل. وی گفتمان را در سه سطح بررسی میکند: گفتمان به مثابه متن، گفتمان به مثابه اعمال گفتمانی و کنش متقابل میان تولید و تفسیر متن، و در نهایت گفتمان به مثابه زمینه متن، یعنی روابط کنشهای گفتمانی و بسترهای اجتماعی، سیاسی، تاریخی و فرهنگی (فرکلاف، ۱۹۸۹).

تحلیل گفتمان انتقادی از منظر فرکلاف، شامل سه مرحله وابسته به هم است یعنی:
۱. توصیف متن (آشکارسازی گزاره‌ها و مواضع ایدئولوژیک متن) ۲. تفسیر (نشان دادن تعامل بین متن و بافت) و ۳. تبیین (تاثیر دو سویه ساختارها بر گفتمان و گفتمان بر ساختارها) (فرکلاف، ۱۳۷۹، صص ۱۷۱-۲۴۵).

مرحله اول: توصیف

توصیف مرحله ای است که با ویژگیهای صوری متن مانند واژگان، دستور و ساختهای متنی سروکار دارد (فرکلاف، ۱۳۷۹، ص ۱۷۲). به طور کلی در این مرحله، تحلیل گر باید به جستجوی ارزش‌های صوری بپردازد تا جهان - نگرش و مواضع ایدئولوژیک مولدین متن یا گفتار را آشکار سازد. به عبارتی دیگر وی باید به دنبال پاسخ این پرسش باشد که: در جهان - نگرش مولدین متن، جهان طبیعی و اجتماعی چگونه بازنمایی شده است و نوع روابط میان اشیا چیست و هویت‌های اجتماعی و ارزش‌های مورد تایید کدام است؟ (شناخت مواضع ایدئولوژیک متن)؟

مرحله دوم: تفسیر

محقق یا تحلیل گر در مرحله تفسیر به دنبال تحلیل بافت موقعیتی و بافت بینامتنی و پیش فرض هاست. محقق می‌کوشد جان مایه متن، چستی ماجرای که در متن می‌گذرد، افراد یا کنشگران و فاعلان اجتماعی که در این ماجرا دخیل‌اند و نوع روابط میان آنها را کشف کند (فرکلاف، ۱۳۷۹، ص ۲۲۴).

مرحله سوم: تبیین

از منظر فرکلاف، هدف از مرحله تبیین، توصیف گفتمان به عنوان بخشی از یک فرآیند اجتماعی است. در این مرحله، گفتمان به عنوان کنشی اجتماعی توصیف می‌شود و مشخص

دین و فرهنگ، تقابل یا هم زیستی ... (فاطمه سادات حسینی و دیگران) ۱۶۷

می شود چگونه ساختارهای اجتماعی، گفتمان را تعیین می بخشند. همچنین گفتمان چه تاثیرات بازتولیدی بر بر ساختارها می گذارند یا کدام یک از روابط قدرت، تعیین کننده گفتمان هاست (فرکلاف، ۱۳۷۹، ص ۲۴۵-۲۴۶).

پژوهش حاضر کوشید با در نظر گرفتن این سه مرحله در کنار هم، تحلیلی انتقادی از ایده ها و آراء نویسنده ارائه کند. انتقادات در قالب نقد محتوایی ارائه و سرانجام چند پیشنهاد برای افزودن غنای اثر بیان شده است.

۳. فعالیت علمی و پایگاه فکری نویسنده

اولیویه روی، محقق فرانسوی و متخصص اسلام و سیاست خاورمیانه، در ۱۱ آگوست ۱۹۴۹ در لاروشل فرانسه از خانواده ای پروتستان به دنیا آمد. این صبغه دینی خانوادگی، تاثیر زیادی در جهت گیری وی نسبت به دین گذاشته است که در آثار او به خوبی مشهود می باشد. وی در موسسه مطالعات سیاسی در پاریس تحصیل کرد و دکترای علوم سیاسی خود را از دانشکده مطالعات پیشرفته در علوم اجتماعی در فرانسه گرفت. وی هم اکنون استاد موسسه دانشگاه اروپایی در فلورانس ایتالیا است.

روی درباره اسلام و سیاست، به ویژه در مورد اسلام سیاسی، مطالب زیادی نوشته است که در ادامه، در بخش نقد، به تحلیل ایده اسلام سیاسی و برداشت نادرست او از این اصطلاح اشاره می شود. روی استدلال می کند که گسترش اسلام سیاسی منعکس کننده دگرگونی های وسیع تری در جهان اسلام از جمله بروز آشکال بنیادگرایی افراطی است و این بیانگر یک هویت اسلامی واحد نیست بلکه تلفیقی از فرهنگ های مختلف است که در طول تاریخ نتوانسته اند همزیستی مسالمت آمیز با هم داشته باشند.

روی سمت های آکادمیک در مؤسسات متعددی از جمله دانشکده مطالعات پیشرفته در علوم اجتماعی، دانشگاه کالیفرنیا، برکلی، و مرکز وودرو ویلسون در واشنگتن، دی سی داشته است. او همچنین به عنوان مشاور چندین سازمان بین المللی، از جمله سازمان ملل و اتحادیه اروپا بوده است. نتیجه این کوشش ها در آثار متعدد او در زمینه دین دیده می شود که خالی از نقد نیستند. مهم ترین آثار او عبارتند از: «اسلام جهانی شده، افغانستان، از جهان تا جنگ های داخلی، شکست اسلام سیاسی: افغانستان، ایران، الجزایر، و...؛ آیا اروپا، مسیحی است؟؛ جهادگرایی و مرگ؛ تجربه اسلام سیاسی؛ افغانستان، اسلام و نوگرایی سیاسی؛ افغانستان از جهاد تا جنگ های داخلی؛ و جهل مقدس.» او مشاور علمی برنامه جهت گیری خاورمیانه در

مرکز مطالعات پیشرفته رابرت شومان و سرپرستی پروژه تحقیقاتی ReligioWest (با بودجه شورای تحقیقات اروپا) است. از سال ۱۹۵۸ پژوهشگر ارشد در مرکز ملی تحقیقات علمی فرانسه مشغول فعالیت بوده و در سال‌های ۲۰۰۸-۲۰۰۹ نیز استاد دانشکده و استاد مدعو در دانشگاه برکلی بوده است (برگرفته از سایت دانشگاه اروپایی فلورانس ایتالیا، <https://me.eui.eu/olivier-roy>).

اگر تأثیر افکار و اندیشمندان پیشین را در نویسنده ای یا در شکل‌گیری اثری از جمله عوامل بیرونی آفرینش اثر به شمار آوریم الیویه روی تحت تأثیر اندیشمندانی نظیر پیتر برگر، لوکمان، چارلز تیلور، رابرت بلا، پارسونز و ... بوده است. آثار او گویای این تأثیرپذیری است به طوری که شاید بتوان او را پیتر برگر دوم نامید چرا که در آثار خود همانند پیتر برگر به این نکته اشاره می‌کند که سنت دینی غربی (مسیحیت)، بذره‌های سکولارشدن و مدرنیته را در درون خود پروراند. خروجی این امر، خارج شدن بخش‌هایی از جامعه و فرهنگ از سلطه نهادها و نمادهای دینی بود. فرد کاتولیک در جهانی مملو از امور قدسی و ارتباط با این امور زندگی می‌کرد و میان شهود و غیب، پیوستگی وسیعی بود. پروتستانتیسم، اغلب این واسطه‌ها را حذف کرد و جهان را از الوهیت تهی ساخت. پروتستانتیسم، رابطه انسان با امر قدسی را به مجرای بی‌نهایت باریک محدود کرد که خدا نام داشت که نه با دریافت بنیادگرایانه از انجیل، بلکه با یگانه عمل رستگاری بخش فیض الهی مشخص می‌شد (برگر ۱۳۹۶).

یکی دیگر از وجوه تأثیرپذیری او از پیتر برگر، پیشنهادی است که نهایتاً به خوانندگان خود ارائه می‌کند. وی پیروان ادیان را به بازگشت دوباره به فرهنگ و نشانه‌های فرهنگی و ادغام دین و فرهنگ فرامی‌خواند. ظهور عصر ارتباطات، بستر مناسبی برای ادغام دوباره دین و فرهنگ فراهم می‌کند. با افزایش آگاهی‌های عمومی درباره سایر ادیان عالم و ایجاد رابطه تنگاتنگ میان پیروان ادیان با یکدیگر، تدین‌های چندرگه یا به تعبیر رابرت وونتو، دین‌چهل تکه (patchwork religion) رخ می‌نماید (برگر، ۲۰۰۶).

سابقه کاری الیویه روی نشان می‌دهد مدتی ریاست مأموریت OSCE برای تاجیکستان (۱۹۹۳-۱۹۹۴) و مشاور دفتر هماهنگ‌کننده سازمان ملل متحد برای افغانستان (۱۹۸۸) را بر عهده داشته است. همین فرصت مناسبی برای او بود تا با برقراری تماس نزدیک با بافت و فضای سیاسی و حکومتی این کشورها، به تحلیل اسلام و مسائل سیاسی بپردازد و تحلیل خود از عوامل ظهور بنیادگرایی و سکولاریسم در اروپا و خاورمیانه را صورت‌بندی نماید و در نتیجه به جدایی دین از فرهنگ در عصر کنونی حکم کند. در حقیقت آنچه او را بر آن داشت

دین و فرهنگ، تقابل یا هم زیستی ... (فاطمه سادات حسینی و دیگران) ۱۶۹

جهت گیری تحقیقات خود را به سمت اسلام شناسی سوق دهد شرایط تاریخی اجتماعی قرن بیست و یکم، تاثیرپذیری قلمروهای اسلامی از مدرنیته و نتیجه آن یعنی سکولاریزاسیون می باشد که عامل عمده ایجاد انگیزه و چگونگی شکل گیری تدوین این کتاب در سال ۲۰۱۰ نیز محسوب می شود. از جمله آخرین آثار او می توان به «در جستجوی شرق گمشده» در سال ۲۰۱۴ و «آیا اروپا مسیحی است؟» در سال ۲۰۱۹ اشاره کرد که هر دو به زبان انگلیسی ترجمه شده اند. او در حال حاضر در زمینه «هنجارهای اسلامی در حوزه عمومی»، دین داری و ارتداد، و ادیان تطبیقی فعالیت می کند.

۴. خلاصه اثر

این کتاب، در اصل به زبان فرانسوی نوشته شده و سپس به زبان های مختلف از جمله انگلیسی، فارسی و عربی نیز ترجمه شده است. نسخه فارسی این اثر در ایران توسط انتشارات مرویرید در سال ۱۳۹۸ با قلم عبدالله ناصری طاهری و سمیه سادات طباطبایی ترجمه شده است و حاوی ۳۵۷ صفحه می باشد. چاپ اول ترجمه انگلیسی این اثر در سال ۲۰۱۰ از سوی انتشارات دانشگاه کلمبیا منتشر شد و در سال ۲۰۱۳ نیز نسخه انگلیسی دیگری از این اثر توسط رُز شوارتس از سوی انتشارات دانشگاه آکسفورد به چاپ رسید. ساختار و چینش مطالب در ترجمه فارسی این اثر دقیقا طبق فهرست مطالب جدیدترین نسخه انگلیسی آن (نسخه سال ۲۰۱۳) آن تنظیم شده است به طوری که شامل دو بخش و هر بخش شامل چند فصل می باشد.

فهرست مطالب در نسخه فارسی کتاب به سه بخش تقسیم شده که الگو برداری از نسخه انگلیسی اثر است. بخش اول با عنوان «فرهنگ آمیزی دین» شامل چهار فصل می باشد: مواجهه دین و فرهنگ؛ از تمدن تا تکثرگرایی فرهنگی؛ دین، نژاد، ملت؛ دین و فرهنگ، گسست. در بخش دوم، جهانی شدن و دین در قالب سه فصل مورد بحث قرار گرفته است: بازار آزاد یا سیطره بواسطه بازار آزاد؛ بازار دینی؛ و یکسان سازی سبک دینی. در بخش پایانی نیز نویسنده به جمع بندی مباحث قبلی و ارائه پیشنهادات و پیش بینی هایی برای آینده جهانی شدن و مواجهه دین و فرهنگ در این مسیر می پردازد.

۵. بررسی و تحلیل اثر

۱.۵ تحلیل انتقادی در سطح توصیف

این سطح به بررسی ویژگی‌های صوری متن کتاب اختصاص دارد. از آنجایی که این پژوهش به دنبال بررسی مواضع ایدئولوژیک نویسنده و تاثیر آن بر اثر مذکور است، در این مرحله از تحلیل، واژگان و مفاهیم مرتبط با «تقابل و هم زیستی دین و فرهنگ» بررسی شدند.

الف) واژگان و مفاهیم کانونی و پربسامد

«جاهلیت مقدس» اولیویه روی، کاوشی تحریک‌آمیز درباره رابطه دین و فرهنگ در جامعه معاصر است. این کتاب به روش‌هایی می‌پردازد که از طریق آن این دو جنبه اساسی می‌توانند با هم تلاقی کنند، از هم جدا شوند یا حتی مقابل یکدیگر قرار گیرند. مهمترین واژگان و مفاهیم پربسامد مورد استفاده نویسنده عبارتند از:

سکولاریزاسیون: روی فرآیند سکولاریزاسیون را بررسی می‌کند که به موجب آن دین نفوذ خود را در زندگی عمومی و اجتماعی از دست می‌دهد. او استدلال می‌کند که این روند لزوماً کاهش ایمان نیست، بلکه تغییری در رابطه بین دین و فرهنگ است.

بنیادگرایی: این کتاب به بررسی مفهوم بنیادگرایی دینی می‌پردازد که مشخصه آن تبعیت شدید از باورها و اعمال سنتی است که اغلب در تقابل با ارزش‌های سکولار است. روی استدلال می‌کند که بنیادگرایی همیشه واکنشی به مدرنیته نیست، بلکه می‌تواند راهی برای اثبات هویت دینی در یک جامعه کثرت‌گرا باشد.

فرهنگ: روی فرهنگ را مجموعه‌ای پویا و دائماً در حال تغییر از ارزش‌ها، باورها و عملکردهای مشترک می‌داند که هویت یک گروه یا جامعه را شکل می‌دهد. او استدلال می‌کند که فرهنگ می‌تواند سنت‌های دینی را هم تقویت کند و هم به چالش بکشد.

جهانی شدن: روی بارها در این کتاب به تأثیر جهانی شدن بر رابطه دین و فرهنگ پرداخته است. وی استدلال می‌کند که جهانی شدن منجر به افزایش تماس بین فرهنگ‌ها و مذاهب مختلف شده است که می‌تواند هم تفاهم و هم درگیری را تقویت کند.

دین و فرهنگ، تقابل یا هم زیستی ... (فاطمه سادات حسینی و دیگران) ۱۷۱

دورگه بودن: روی مفهوم دورگه بودن (duality) یا «آمیختگی» را بررسی می کند که به ترکیب تأثیرات مختلف فرهنگی و مذهبی اشاره دارد. او استدلال می کند که دورگه بودن ویژگی مشترک جوامع معاصر است و می تواند منجر به پیامدهای مثبت و منفی شود.

بی تفاوتی: این کتاب به بررسی پدیده بی تفاوتی مذهبی می پردازد که به موجب آن افراد به طور فزاینده ای از نهادها و اعمال مذهبی جدا می شوند. روی استدلال می کند که بی تفاوتی می تواند هم نتیجه سکولاریزاسیون و هم افول اقتدار مذهبی سنتی باشد.

رادیکال سازی: روی موضوع رادیکال سازی مذهبی را مورد بحث قرار می دهد که شامل پذیرش ایدئولوژی های افراطی یا خشونت آمیز به نام دین است. او استدلال می کند که رادیکال سازی اغلب پاسخی به تهدیدهایی است که متوجه هویت مذهبی یا موقعیت اجتماعی می شوند.

ب) واژگان و مفاهیم سلبی

«جاهلیت مقدس» اولیویه روی از چندین مفهوم و واژه سلبی برای نقد رابطه دین و فرهنگ در جامعه معاصر استفاده می کند. این مفاهیم اغلب جنبه های منفی یا چالش های بالقوه مرتبط با جنبه های خاصی از دین و فرهنگ را برجسته می کنند. در اینجا برخی از مفاهیم سلبی استفاده شده در کتاب آورده شده است:

بنیادگرایی: روی از بنیادگرایی مذهبی به دلیل عدم تحمل، سخت گیری و پتانسیل خشونت انتقاد می کند و از منظر او دین اسلام مانند مذهب کاتولیک هر جا که از ساختارهای اجتماعی، معیارهای اخلاقی و استدلال های الهیاتی جدا و در احکام و عقیده خلاصه شده، بنیادگرا گشته و در قالب گروههایی مانند القاعده و داعش ظهور کرده است. به زعم وی، جهانی شدن باعث شد دینداران گارد بگیرند و به هر نحو ممکن از مرزهای احکام دینی دفاع کنند تا مبادا سکولاریسم و جهانی شدن حریم دین را آلوده کرده، جای دین را بگیرند. نتیجه این اتفاق (بی اعتنایی دین به فرهنگ و ساختارهای اجتماعی) سبب شد نوکیشی و به خصوص جهل مقدس (دین منهای فرهنگ) مجال بروز پیدا کند (روی، ۱۳۹۸، ص ۳۱).

فرقه گرایی: او همچنین در مورد خطرات فرقه گرایی صحبت می کند که اعتقاد به برتری گروه مذهبی خود بر دیگران دارد.

قبیله گرایی: روی مفهوم قبیله گرایی را بررسی می‌کند، که به تمایل افراد برای همذات‌پنداری قوی با گروه یا جامعه خود و مشاهده افراد خارجی با سوء ظن یا خصومت اشاره دارد. **عدم تحمل:** روی موضوع عدم تحمل مذهبی را برجسته می‌کند که می‌تواند منجر به تبعیض، آزار و اذیت و خشونت شود.

تعصب: روی خطرات تعصب مذهبی را مورد بحث قرار می‌دهد، که با ارادت افراطی به یک اعتقاد خاص مشخص می‌شود. این تعصب افراطی نهایتاً در قالب خشونت بروز پیدا می‌کند.

امپریالیسم فرهنگی: مفهوم امپریالیسم فرهنگی از منظر نویسنده به تحمیل یک فرهنگ بر فرهنگ دیگر اشاره دارد. روی استدلال می‌کند که امپریالیسم فرهنگی می‌تواند به فرسایش تنوع فرهنگی و سرکوب فرهنگ‌های اقلیت منجر شود.

ج) واژگان و مفاهیم دوقطبی

نویسنده در برخی قسمت‌های کتاب اغلب مفاهیم دوگانه‌ای را بررسی کرده و از این طریق کوشیده است پیچیدگی‌ها و تضادهای نهفته در رابطه بین دین و فرهنگ را برجسته کند. این مفاهیم دوگانه اغلب منعکس‌کننده تنش بین سنت و مدرنیته، ایمان و عقل و هویت فردی و جمعی است. مهم‌ترین آنها عبارتند از:

دین در مقابل فرهنگ: روی استدلال می‌کند که دین و فرهنگ مفاهیمی به هم پیوسته اما متمایز هستند. در حالی که دین چارچوبی برای باورها و اعمال فراهم می‌کند، فرهنگ نحوه بیان و تفسیر آن باورها را شکل می‌دهد. فروپاشی بسترهای فرهنگی سنتی می‌تواند به افراط‌گرایی مذهبی منجر شود.

سنت در مقابل مدرنیته: این کتاب تنش بین اعمال مذهبی سنتی و ارزش‌های مدرن را بررسی می‌کند. بنیادگرایان اغلب مدرنیته را به نفع بازگشت به شیوه‌های سنتی رد می‌کنند، در حالی که دیگران مدرنیته را می‌پذیرند و آموزه‌های دینی را برای تطابق با زندگی معاصر بازتفسیر می‌کنند. روی استدلال می‌کند که افول نهادهای مذهبی و فرهنگی سنتی خلاءیی ایجاد کرده است که توسط ایدئولوژی‌های افراطی پر شده است. بنیادگرایان اغلب به دنبال بازگشت به شکل «خالص» دین هستند و ارزش‌ها و نهادهای مدرن را رد می‌کنند. با این حال،

دین و فرهنگ، تقابل یا هم زیستی ... (فاطمه سادات حسینی و دیگران) ۱۷۳

او همچنین می‌داند که مدرنیته می‌تواند برای اعمال مذهبی سنتی، چالش‌هایی ایجاد کند که منجر به احساس از دست دادن فرهنگ خودی و ظهور بیگانگی شود.

ایمان در برابر عقل: از منظر روی، فرسایش امر مقدس در جوامع مدرن می‌تواند به جستجوی معنا منجر شود که ممکن است در بنیادگرایی دینی یافت شود. بنیادگرایان معمولاً عقل را به نفع تفسیر تحت اللفظی متون دینی رد می‌کنند که منجر به عقاید و اعمال افراطی می‌شود. با این حال، روی همچنین معتقد است که ایمان می‌تواند منبع راحتی و معنابخشی باشد، حتی در مواجهه با چالش‌های مدرن.

جهان گرایی در مقابل محلی گرایی: روی تنش بین ادعاهای مذهبی جهانی و ابرازهای فرهنگی خاص را مورد بحث قرار می‌دهد. برخی از ادیان بر پیام جهانی خود تأکید می‌کنند، در حالی که برخی دیگر بر میراث فرهنگی منحصر به فرد خود تأکید می‌کنند. این تنش می‌تواند منجر به درگیری و سوء تفاهم شود.

فردگرایی در مقابل جامعه گرایی: این کتاب تنش بین باورهای مذهبی فردی و شیوه‌های جمعی را بررسی می‌کند. در حالی که فردگرایی می‌تواند به آزادی مذهبی منجر شود، می‌تواند به پراکندگی جوامع مذهبی نیز کمک کند. از سوی دیگر، کمونیتاریسم می‌تواند احساس تعلق ایجاد کند اما ممکن است ابراز فردی را نیز خفه کند.

مقدس در مقابل سکولار: روی تمایز بین امر مقدس و سکولار را بررسی می‌کند. فرسایش امر مقدس در جوامع مدرن می‌تواند به جستجوی معنا منجر شود که ممکن است در بنیادگرایی دینی یافت شود.

هویت فردی و جمعی: روی استدلال می‌کند که افول نهادهای مذهبی و فرهنگی سنتی می‌تواند منجر به تأکید بیشتر بر باورهای مذهبی فردی شود و به طور بالقوه به تکه تکه شدن جوامع مذهبی کمک کند. با این حال، او همچنین به اهمیت هویت جمعی در ایجاد احساس تعلق و هدف پی می‌برد. چالش، یافتن راه‌هایی برای تعادل بین نیازهای فردی و جمعی بدون توسل به ایدئولوژی‌های افراطی است.

۲.۵ تحلیل انتقادی در سطح تفسیر و تبیین

در این مرحله بعد از بررسی مفاهیم و ارزش‌های صوری متن به تفسیر و تبیین گفتمان نویسنده در کتاب می‌پردازیم. عمده وجوه قابل نقد در گفتمان نویسنده به مواضع ایدئولوژیک

وی بازمی‌گردد که در سراسر متن آشکار هستند. مهمترین کاستی‌ها و مواردی که در بررسی ارتباط دین و فرهنگ از دید نویسنده مغفول مانده و به زعم محقق، موجب ناتمام ماندن پاسخ نهایی پرسش تقابل یا هم‌زیستی دین و فرهنگ شده عبارتند از:

۱.۲.۵ غفلت از تاثیر ساختار نهاد دین بر شکل‌گیری بنیادگرایی

یکی از وجوه نقد این کتاب، نادیده گرفتن تاثیر ساختار نهاد دین بر شکل‌گیری بنیادگرایی است. روی معتقد است بنیادگرایی محصول به حاشیه رانده شدن فرهنگی دین است. او استدلال می‌کند که وقتی باورهای دینی، دیگر در بافت فرهنگی یک جامعه مرکزی نباشند، افراد ممکن است به دنبال تأیید مجدد ایمان خود از طریق تفسیرها و اعمال رادیکال باشند. در حالی که این دیدگاه بینش‌های ارزشمندی را ارائه می‌کند، نقش مهمی را که ساختار نهادهای دینی در تقویت یا ممانعت از جنبش‌های بنیادگرا ایفا می‌کنند نادیده می‌گیرد. این ساختارها می‌توانند از چند جهت بر توسعه بنیادگرایی تأثیر بسزایی داشته باشند:

نهادهای دینی اغلب تفسیرهای رسمی از متون و سنت‌های مقدس دارند. از این تفاسیر می‌توان برای مشروعیت بخشیدن یا مشروعیت زدایی از برخی باورها و اعمال استفاده کرد. اگر تفسیر رسمی بیش از حد لیبرال یا سازشکارانه تلقی شود، برخی افراد ممکن است به دنبال ایجاد تفسیرهای جایگزین و محافظه‌کارانه‌تر باشند.

نهادهای دینی نقش حیاتی در اجتماعی شدن افراد و انتقال معارف دینی دارند. نحوه وقوع این جامعه‌پذیری می‌تواند تأثیر عمیقی بر رشد هویت دینی و شکل‌گیری باورهای بنیادگرا داشته باشد. به عنوان مثال، اگر آموزش دینی بیش از حد سفت و سخت یا جزمی باشد، ممکن است به شکل‌گیری یک جهان بینی محدود و غیر قابل تحمل کمک کند.

ساختار نهاد دین در جوامع اسلامی یکی از عوامل مؤثر بر شکل‌گیری گروه‌ها و شبکه‌های بنیادگرا است. با این وجود، در این زمینه بین گروه‌های شیعه و سنی تفاوت وجود دارد. در میان شیعیان، گروه‌های بنیادگرا مانند جنبش حوثی‌ها در یمن که رسماً انصارالله (حامیان خدا) نامیده می‌شوند تمایل به متمرکز بودن و مطابقت با سلسله مراتب نهاد رسمی شیعه دارند، در حالی که در جهان سنی، بسیاری از گروه‌ها مانند القاعده و داعش به عنوان یک نیروی گریز از مرکز عمل می‌کنند و جریان اصلی نهاد روحانیت سنی را رد می‌کنند (رزاقی و دیگران، ۲۰۲۰). این امر باعث می‌شود مبارزات و اقدامات بنیادگرایان سنی، چهره خشنی به خود بگیرد که اساساً در چارچوب اقدامات دموکراتیک و سیاسی نمی‌گنجد.

۲.۲.۵ فقدان نگاه چندعاملی در تحلیل عوامل شکل گیری بنیادگرایی دینی

مساله دیگر آن است که روی، عوامل جدایی دین از فرهنگ و بروز گروه های بنیادگرا در زمانه کنونی را به پروژه سکولاریزاسیون و جهانی شدن نسبت می دهد و از نقش سایر عوامل مهمتر غفلت کرده است. تحلیل روی اساساً بر افول نهادهای مذهبی سنتی و متعاقب آن ظهور تفاسیر فردگرایانه و بنیادگرا متمرکز است. این دیدگاه اگرچه ارزشمند است، اما اغلب به دلیل ساده سازی بیش از حد، تأثیر متقابل پیچیده عواملی که به ظهور و رشد بنیادگرایی دینی کمک می کنند را نادیده می گیرد. برای مثال روی معتقد است ادیان با فاصله گرفتن خود از ساختارهای اجتماعی، معیارهای اخلاقی و استدلال های الهیاتی، و خلاصه شدن در احکام و عقیده، به سمت بنیادگرایی رفته اند و خروجی آن خشونت در قالب گروههایی مانند القاعده و داعش بوده است. بنابراین لازم است عناصر فرهنگی (نظیر پارلمان، برابری و...) وارد میدان شوند و از سرسختی احکام دینی بکاهند. اگر این اتفاق نیافتد با جهل مقدس مواجه می شویم. یعنی دین منهای فرهنگ. از آن سو اگر دین نیز به کمک فرهنگ نیاید با الحاد مواجه می شویم. تحلیل روی اغلب تأثیر قابل توجه عوامل اجتماعی-سیاسی بر بنیادگرایی مذهبی را نادیده می گیرد. به عنوان مثال، بی ثباتی سیاسی، محرومیت اقتصادی، و بی عدالتی اجتماعی می تواند زمینه مساعدی را برای رشد ایدئولوژی های افراطی ایجاد کند. در مناطقی که درگیری یا سرکوب را تجربه می کنند، بنیادگرایی مذهبی ممکن است حس هویت، اجتماع و مقاومت را شکل دهد. همچنین گسترش ایده ها، فناوری ها و شبکه ها می تواند شکل گیری جنبش های افراطی فراملی را تسهیل کند و دسترسی آنها به منابع و پشتیبانی را فراهم کند.

سی رایت میلز در تحلیلی، شکست دو جریان نوسازی و ملی گرایی را موجب رشد پدیده بنیادگرایی دانسته است. همچنین پدیده بازگشت به دین در دنیای معاصر، معلول نوسازی ناقص، سرخوردگی از ملی گرایی سکولار، سرکوب سیاسی، اعتراضات گسترده اجتماعی اقتصادی و افول اخلاقیات و ارزش های سنتی است (صالحی نجف آبادی و رضایی، ۱۳۸۸).

۲.۲.۵ توجه ناکافی به تأثیر پدیده «شرقی شدن»

سنت های فلسفی شرقی، مانند آیین کنفوسیوس، تائوئیسم و بودیسم، تأثیر عمیقی بر جوامع شرق آسیا داشته است. با این حال، تحلیل روی ممکن است به طور کامل شیوه هایی که این

سنت‌ها با افکار و اعمال اسلامی تلاقی کرده‌اند، به‌ویژه در مناطقی با جمعیت قابل توجه مسلمان و غیرمسلمان، را در نظر نگیرد.

از اواخر دهه ۶۰ و اوایل دهه ۷۰ میلادی، نفوذ تصوف شرقی و رشد شور تبلیغی از سوی ادیان شرقی در غرب، موجب بروز ادیان نوپدید عرفانی و معنوی در سرتاسر جهان شد. این پدیده که از آن تحت عنوان «شرقی شدن» یا «شرق شدگی غرب» یاد می‌شود انسان مدرن را مجذوب و شیفته خود ساخت به طوری که به سمت کیش‌های نو روی آورد.

این کیش‌های نوپدید که از یک سو دارای جنبه‌های رمزآلودگی و اسرارگونگی و از سویی دیگر مدعی تسکین آلام انسان مدرن بودند به تدریج جایگزین عقاید استاندارد ادیان توحیدی نظیر مسیحیت شدند و عقایدی نو نظیر اعتقاد به نوعی روح یا نیروی حیات را جایگزین اعتقاد به خدای شخصی کردند. برآیند این تحولات، ظهور نوعی عرفان شخصی بود که نوعی اتحاد با خدا را هدف خود قرار داده است. این دین عرفانی، تعلقات سکولار را بی اهمیت تلقی می‌کند و در ترفیع جایگاه دین نسبت به اخلاق، دچار اباحی‌گری و اختیارگرایی می‌شود (حمیدیه، ۱۳۸۶ ص ۳۵-۳۷).

۴.۲.۵ غفلت از تاثیر بازنمایی های غرب از اسلام

تحلیل روی، در عین حالی که روشنگر است، ممکن است ناخواسته کلیشه‌های خاصی را درباره فرهنگ‌های اسلامی تداوم بخشد. برای مثال، وی با تمرکز بر ظهور بنیادگرایی به عنوان یک پدیده عمدتاً درونی، ممکن است روش‌هایی که در آن برداشت‌ها و بازنمایی‌های غربی از اسلام بر توسعه و رشد ایدئولوژی‌های افراطی تأثیر گذاشته است را نادیده بگیرد. همچنین روی با غفلت از پرداختن به تأثیر پایدار استعمار بر جوامع اسلامی، ممکن است عوامل مهم استعماری که در ظهور بنیادگرایی دینی نقش داشته‌اند را نادیده گرفته باشد. تفکر استعمار سالهاست با ایجاد تقابل‌ها و تمایزات دو شقی بین خود و دیگری، با تعریف خود و دیگری، و کسب هویت از این راه، خود را در موضعی والا قرار داده است. استعمارگران خود را به مثابه ی تجسم «خود شایسته و مطبوع» در نظر می‌گیرند؛ در حالیکه مستعمره را به عنوان «وحشی» به حساب می‌آورند (نریمانی و پرغو، ۱۳۹۶، ص ۱۱۲-۱۱۴).

در این میان نمی‌توان نقش رسانه‌های غربی را در شکل‌گیری بازنمایی منفی و خشن از اسلام و اسلام‌هراسی نادیده گرفت. رسانه‌های غربی به شیوه‌ای اسلام را معرفی کرده‌اند که مخاطب غربی با شنیدن نام یک مسلمان، به صورت ناخودآگاه، وی را در قالب مجموعه

دین و فرهنگ، تقابل یا هم زیستی ... (فاطمه سادات حسینی و دیگران) ۱۷۷

ای از اوصاف کلیشه ای و برساخته همچون «عقب مانده، بدوی و بیابانی، شهوت پرست و زنباره، خشونت طلب» در ذهن خود تجسم می کند (عیسی زاده و شرف الدین، ۱۳۹۶، ص ۲۴۰). بدیهی است محققانی که در این فضا رشد می کنند نیز نمی توانند از آثار منفی این شکل از بازنمایی در امان بمانند.

۵.۲.۵ برداشتی نارسا از تعامل دین با فرهنگ

یکی از ایده های اصلی روی در این کتاب، اصرار وی بر ضرورت تعامل دین و فرهنگ و دلایلی است که برای این تعامل ارائه کرده است. وی خروجی دین منهای فرهنگ را خشونت تلقی کرده و فرهنگ منهای دین را منجر به الحاد می داند. بر این اساس الزاما این دو باید با هم تعامل داشته باشند. اگرچه تعامل فرهنگ و دین امری ضروری است، اما ادله و نتیجه گیری وی نادرست است.

به نظر می رسد در سراسر این کتاب نویسنده عمدتا به جنبه های منفی دین و آثار منفی آن بر فرهنگ زدایی و ایجاد فاصله با فرهنگ بسنده کرده است و حتی در مواردی که تاثیر مثبت دین بر فرهنگ را بیان کرده است و برای مثال، از کارکرد فرهنگ سازی دین در قالب نهادینه کردن زبان و تکامل بخشیدن به میراث نوشتاری سخن گفته است، کمک ها و مزایای بیشمار دیگری را که دین می تواند برای جوامع به ارمغان بیاورد نادیده می گیرد برای مثال نقش مهم اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی که باورها و اعمال مذهبی در زندگی مردم ایفا می کنند.

بر اساس شواهد تاریخی، همواره دین با فرهنگ پیوند و ملازمه ای دیرینه داشته ند و تاریخ ظهور دین از اولین پیامبر تا زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه وآله گویای آن است که احکام دینی همواره به صورت تدریجی و در تناسب با تکامل بشر و شرایط اجتماعی و فرهنگی جامعه وقت نازل می شدند. این نشان می دهد شریعت، به شرایط فرهنگی اجتماعی جامعه زمان نزول واقف بوده و در بسیاری موارد با تساهل و آسان گیری برخورد کرده است. برای مثال در شریعت اسلام برخی سنت های عصر جاهلی را رد نکرد. همچنین اجتهاد در اسلام، به دلیل متغیر بودن اوضاع زمانه و شرایط اجتماعی فرهنگی، و پیدایش مسائل جدید، مطرح شده است. به تعبیر شهید مطهری، «چون اوضاع زمان متغیر است و پیوسته مسائل جدید پیش می آید ضرورت دارد در همه اعصار افراد خبره و آگاه به مسائل اسلامی باشند تا پاسخگوی احتیاجات مسلمین باشند.» (مطهری ۱۳۷۱: ۱۳۶). اسلام بسیاری از قالبهای فرهنگی شبه جزیره را حفظ کرد؛ اما مفاهیم و محتویات آنها را گاه حفظ، گاه دگرگون و گاه تصعید بخشید. دین اسلام

قالب اصلی بسیاری از آداب و سنت‌های جاهلی را تایید کرد اما تعدیل‌ها و تغییراتی در این سنن ایجاد کرد و پیرایه‌ها و شائبه‌های شرک آلود آنها را زدود. در مواردی نیز سنت‌های مخالف با فطرت و مبادی اسلام را رد کرد و نظام ارزشی و آداب و سننی کاملاً جدید معرفی و پایه گذاری کرد (فاضلی ۱۳۸۴).

در متن بصورت خام و ناپخته ادعا شده است که اسلام، سنت‌های جاهلی را ظاهراً بعضاً پذیرفته و تایید کرده است. این برداشت درستی نیست زیرا شواهد بیرونی نشان می‌دهد بخش زیادی از عمر پر برکت انبیاء بخصوص نبی اکرم (صلی الله علیه و آله) به مبارزه با آداب زشت جاهلی مثل زنده بگور کردن اختصاص داشت. درست است که به صورت تدریجی، اصلاحاتی در عادات و رسوم جاهلی انجام شد ولی معیار حق و باطل در آداب رسوم و سنت‌ها هم اعمال می‌شد. همچنین نویسنده در کتاب خود ارجاع و اشاره ای به آثار متفکران و متکلمان مسلمان و بهره گیری از آراء آنها نداشته است. توجه به سنت‌های فکری غنی در جوامع مذهبی که از دید نویسنده مخفی مانده است می‌تواند درک دقیق تری از نقش دین در جامعه ارائه دهد.

۶.۲.۵ خلط سکولاریسم و سکولاریزاسیون

یکی دیگر از انتقادات به اثر الیویه روی، برداشت او از فرآیند سکولاریزاسیون است که با مفهوم سکولاریسم به عنوان یک مکتب، خلط شده است. نویسنده معتقد است سکولاریزاسیون به معنی جدایی دین از محیط فرهنگی، و شکل‌گیری فضایی بی‌قلمرو است که متأثر از سیاست نیست. به عقیده وی، ثمره سکولاریسم، احیای دین در شکل خشن و جنگ طلبانه آن است. بنابراین از منظر وی، پیدایش جنبش‌های بنیادگرا مانند سلفی‌ها در اسلام، نتیجه سکولاریزاسیون و جهانی شدن است.

با این حال وی در جاهای دیگر کتاب، همین فرآیند را مترادف با سکولاریسم در نظر گرفته است و حتی مترجم نیز در ترجمه سکولاریسم دچار خطا شده و آن را به معنی سکولاریزاسیون آورده است. حال آنکه این دو واژه متفاوت اند. هرچند سکولاریسم می‌تواند در روند عرفی شدن یا سکولاریزاسیون تأثیر بگذارد، ولی به هر حال، مفهومی غیر از سکولاریزاسیون است. سکولاریسم واژه ای انگلیسی است که از ریشه ی لاتین *seculum* به معنای این جهان گرفته شده است. این اصطلاح توسط جورج هولیوک در اواسط قرن نوزدهم به عنوان راهی برای نشان دادن یک چارچوب اخلاقی مستقل از دین و در عین حال اجتناب از معانی منفی مرتبط با اصطلاح «بی‌خدایی»، که مدت‌ها تصور می‌شد تهدیدی برای نظم

دین و فرهنگ، تقابل یا هم زیستی ... (فاطمه سادات حسینی و دیگران) ۱۷۹

اجتماعی جامعه محسوب می شود، درک شد. بنابراین، از نظر هولیوک، سکولاریسم به عنوان «مطالعه ارتقاء رفاه انسان از طریق ابزارهای مادی» تعریف شد. اندازه گیری رفاه انسان با قاعده منفعت طلبانه و تبدیل خدمت به دیگران از وظایف زندگی... مجموعه ای از اصول برای راهنمایی کسانی که الهیات را نامعین یا ناکافی می دانند یا آن را غیرقابل اعتماد می دانند.» (هولیوک ۱۸۷۱).

سکولاریزاسیون فرآیند عرفی شدن و عقلانی شدن نهادهای دینی و انفکاک دین از دنیا و به حاشیه راندن دین از عرصه ی اجتماع است. این فرآیند سرانجام به فردگرایی ختم می شود. از همینجا تفاوت این دو مشخص می شود. سکولاریسم نوعی ایدئولوژی است حال آنکه سکولاریزاسیون نوعی فرآیند است که به تقدس زدایی و عرفی شدن مظاهر اجتماعی و تفکیک نهادهای دینی از غیر دینی اشاره دارد (ویلسون ۱۳۷۷: ۲۱).

روی با استفاده از «سکولاریسم» و «سکولاریزاسیون» به جای یکدیگر، رابطه پیچیده بین دین و مدرنیته را در جوامع اسلامی بیش از حد ساده کرده است. سکولاریزاسیون می تواند به اشکال و درجات مختلفی رخ دهد و ممکن است همیشه با ایجاد یک دولت سکولار همراه نباشد. همچنین به نظر می رسد نویسنده، نقش سکولاریزاسیون در جوامع دینی را بزرگ نمایی کرده است. روی تأکید بیش از حدی بر سکولاریزاسیون به عنوان راه حل درگیری ها و تنش های مذهبی دارد. این تحلیل که بیش از حد ساده سازی شده است نمی تواند پیچیدگی ها و ظرایف اعتقادات مذهبی و تأثیری که بر جوامع می گذارد را به اندازه کافی در نظر بگیرد. همچنین اگر طبق تعریفی کارکردی از دین، دین را مجموعه ای از باورها، ایده ها و فعالیت هایی بدانیم که کارکردهای اجتماعی دارد، بر این اساس دشوار است که از سکولاریزاسیون و عرفی شدن جامعه ی دینی سخن گفت (داعی نژاد، ۱۳۸۲)

۶. پیشنهادها

در راستای تقویت بهتر این اثر هم به لحاظ محتوایی، و هم از نظر ترجمه فارسی آن، برخی پیشنهادات ارائه می شود.

۱. در تایپ متن فارسی اشتباه به چشم نمی خورد ولی از آنجا که زبان متن پیچیده و مشکل است، ویرایش ادبی و رسم الخطی و نشانه گذاری میتواند به فهم کتاب کمک کند که این کتاب تا حد امکان به این مساله توجه داشته است با این حال در

برخی جملات شاهد بکارگیری افراطی یا نابجای نشانه‌های ویرایشی نظیر ویرگول هستیم. همچنین ترکیب «اگرچه... اما» به لحاظ دستور زبان فارسی نادرست است. برای مثال این جمله: «اگرچه بسیاری از آمریکایی‌ها ادعا می‌کنند، مسیحی هستند اما این ادعا فقط درباره تعداد اندکی از آنها صادق است.» (ص ۳۰۸) که بهتر بود به این صورت ویرایش می‌شد: «اگرچه بسیاری از آمریکایی‌ها ادعای مسیحی بودن دارند، این ادعا فقط درباره تعداد اندکی از آنها صادق است.» در برخی جملات نیز فاعل و فعل جمله مطابقت دستوری ندارند. برای مثال این جمله «جنگ‌های صلیبی نمی‌خواهد مسلمانان را مسیحی کند بلکه در پی ریشه‌کنی ملحدان از سرزمین مسیح است.» بنابراین پیشنهاد می‌شود مترجمین محترم دقت بیشتری نسبت به نکات دستوری در انتقال متن از زبان مبدا به مقصد داشته باشند تا متن روین تر و فهم‌ان برای مخاطب آسان‌تر شود.

۲. برای معادل‌گزینی واژگان در ترجمه کتاب دقت بسیاری شده است، ولی هنوز هم نکات قابل ذکر جزئی و بعضاً کلی وجود دارد. برای نمونه، واژه سکولاریسم در صفحه ۲۵ به اشتباه به سکولاریزاسیون ترجمه شده است. از آنجایی که این کتاب برگردان نسخه فرانسوی به زبان انگلیسی است، برخی واژه‌ها در نسخه انگلیسی به درستی ترجمه نشده است و لذا این مشکل در ترجمه فارسی نیز به چشم می‌خورد. برای مثال نویسنده در صفحه ۲۵ واژه media-friendly را صرفاً به «رسانه‌ای» ترجمه کرده است و از نشان دادن بار معنایی واژه friendly صرف‌نظر کرده است.

۳. توجه دقیق‌تر به مفهوم «همسان‌سازی دینی»، یکی دیگر از پیشنهادات کلیدی برای اصلاح کاستی‌های اثر است. برای مثال نویسنده در صفحه ۳۵۲ ذیل بحث یکسان‌سازی سبک دینی به جای بیان تأثیرات مثبت همسان‌سازی دینی صرفاً به بعد منفی آن یعنی بروز تنش و خشونت میان فرقه‌ها اشاره کرده است. او با آوردن مثال‌هایی از تلاش‌های روحانیوت شیعی در قلمروهای اسلامی برای شیعه‌سازی و یکدست‌سازی مذهبی اقوام، دخالت نظامی آمریکا در عراق و سرنگون شدن حکومت صدام را مصداقی بر پیامد منفی یکسان‌سازی دینی (در این مورد، شیعه‌سازی) دانسته است. حال آنکه به تأثیرات مثبت این عمل یعنی اتحاد بیشتر اقوام و وطایف شیعی و سنی، هم‌افزایی و هماهنگی آنها در مبارزه با نفوذ تروریسم و دشمنان خارجی اشاره‌ای نداشته است. همچنین نویسنده، یکسان‌سازی سبک دینی را صرفاً عمل نهادی و انجام شده از سوی نهادهای دولتی و حکومتی می‌داند و به این نکته توجهی نکرده است که دین و به

طور خاص، مذهب شیعه به دلیل قابلیت‌ها و ظرفیت‌های درونی آن از جمله تقویت روحیه مبارزه و مقاومت در برابر قدرت‌های متخاصم و مهاجم، احیای روح امید و انگیزه در جان‌ها، نه با اجبار بلکه به صورت اختیاری و مشتاقانه از سوی اقوام پذیرفته شده است. حتی در مواردی که برخی آن را نپذیرند باز هم مذهب شیعه، از سر احساس وظیفه به کمک سایر فرقه‌های دینی آمده و با رویج روحیه مقاومت و ایستادگی در برابر باطل، روح آزادگی از قید و بند استعمار را در دل‌ها درونی کرده است.

یکدست‌سازی سبک دینی در جامعه موجب ایجاد همدلی و تفاهم در جامعه و افزایش استحکام و انسجام آن می‌شود نه موجب اجبار و تهدید و خشونت. اگر پیروی از یک سبک دینی واحد در جامعه موجب بروز تهدید و خشونت باشد باید اصرار مدعیان لیبرالیسم بر ارائه تعاریف یکسان و جهانی از مفاهیم حقوق بشر و آزادی و برابری و هم‌جنس‌گرایی و ... در قالب نظم نوین جهانی نیز باید موجب بروز بحران هویت، ضعف هویت خودی، اجبار و تهدید و خشونت شود. همچنین جهانی شدن با هدف پیروی ادیان و فرهنگ‌ها از معیارها و اصول واحد نیز باید چنین خروجی‌ای به دنبال داشته باشد. چه اینکه نمونه‌هایی از بروز این خشونت را در اعمال سیاست تبعیض نژادی آپارتاید آفریقا شاهد بودیم.

یکسان‌سازی سبک دینی از یک سو به دنبال تاکید بر رویج سبک دینداری واحد است که کمک شایانی به اتحاد و وحدت میان ادیان می‌کند و گامی مثبت تلقی می‌شود ولی تبعاتی منفی نیز در برخواهد داشت. از آنجا که این پیکربندی واحد، زمینه پذیرش آزادانه ادیان و شنیدن حرف‌ها و استدلال‌های برتر در حوزه دین را تحت شعاع قرار می‌دهد می‌تواند عاملی منفی محسوب شود و مانع از شنیده شدن صداهای حقیقی در دینداری و آزادمنشی دیندارانی شود که به واسطه وجود مخالفان، نتوانسته‌اند بروز و تجلی کامل داشته باشند. برای مثال، مکتب شیعه به واسطه رویج رویکردهای شیعه‌هراسی در جهان هنوز امکان جلوه‌گری تام و شنیدن شدن صدای حقیقی‌اش را نیافته است.

۴. لازم است برداشت صحیح از مفهوم بنیادگرایی دینی در سرتاسر متن اعمال شود. به عقیده برخی صاحب‌نظران، مفهوم بنیادگرایی، برگرفته از جنبش‌های دینی پروتستان‌های آمریکا بوده است و بکارگیری این مفهوم درباره جنبش‌های اسلامی اشتباه است زیرا جنبش‌های اسلامی اهداف و ریشه‌های متفاوتی از جنبش‌های پروتستانی دارند

(صالحی نجف آبادی و رضایی ۱۳۸۸). همچنین در یک نگاه، تمام گروه‌ها و جنبش‌های اسلامی را می‌توانیم به نوعی بنیادگرا بدانیم زیرا همگی خواهان بازگشت به مبانی بنیادی قرآن و سنت هستند. برای مثال از منظر سید قطب، اسلام‌گرایی، بازگشت به ذات و اصل اسلام یعنی حاکمیت الله به جای حاکمیت طاغوت در تمام امور سیاسی و اجتماعی است (سید قطب ۱۳۷۸).

۵. نویسنده در این متن نتوانسته است به خوبی به ثمره دیگر پروژه سکولاریزاسیون یعنی ظهور تفاسیر نو از معنویت مدرن بپردازد. معنویت مدرن، به جای پرداختن صرف به امور روحانی و باطنی آنچنان که در سنت وجود دارد، بر تعالی خویشتن، خودتحقق بخشی و یافتن الوهیت حقیقی در درون خویش تاکید می‌کند (حمیدیه، ۱۳۸۶، ص ۳۹-۴۱). بنابراین به نظر می‌رسد به جای تاکید افراطی نویسنده بر بروز چهره‌ای خشن از ادیان سنتی و بازگشت به بنیادگرایی به عنوان ثمره سکولاریزاسیون، بهتر بود بر بروز تفاسیری این چنین از معنویت تاکید می‌کرد که امروزه مهمترین نقش را در بروز جنبش‌های دینی نوپدید ایفا کرده است.

۷. نتیجه‌گیری

این نوشتار به بررسی و نقد کتاب «جهل مقدس: زمان دین بدون فرهنگ» اثر الیویه روی پرداخت و کوشید بعد از تبیین بخش‌های مختلف کتاب، به بیان نقاط ضعف آن بپردازد. به طور خلاصه می‌توان گفت کتاب جهل مقدس، تحلیل گسترده‌ای از چشم انداز مذهبی معاصر ارائه می‌دهد. در این کتاب به مفاهیمی چون فرهنگ آمیزی دین، جهانی شدن و دین، و استانداردهای سازی و یکسان سازی دین پرداخته شده است. در حالی که برخی از خوانندگان ممکن است استدلال‌های روی را چالش برانگیز بدانند، بینش او در مورد ماهیت بنیادگرایی، سکولاریسم و رابطه آنها با سیاست و فرهنگ ارزش بررسی دارد. روی معتقد است جدایی دین از فرهنگ برای تبیین گسترش دین در دوران معاصر پدیده‌ای بنیادی است. این پدیده هم نتیجه جهانی شدن است و هم ابزار آن، و با تکیه بر آمار، توجیه می‌کند که چرا جریان‌های بنیادگرا به موفقیت دست یافته‌اند.

روی در زمره اندیشمندانی است که گرایش به بنیادگرایی دینی را حرکت و اقدامی انفعالی نسبت به تغییرات بیرونی و فشارهای محیطی می‌داند و معتقدست بازگشت به دین و احیای آن؛ نه از ویژگی‌های ذاتی دین، بلکه ناشی از بحران‌های داخلی جهان اسلام و مواجهه اسلام

دین و فرهنگ، تقابل یا هم زیستی ... (فاطمه سادات حسینی و دیگران) ۱۸۳

با مظاهر تمدن غربی است. با این حال روی معتقد است ادیان با فاصله گرفتن خود از ساختارهای اجتماعی، معیارهای اخلاقی و استدلال‌های الهیاتی، و خلاصه شدن در احکام و عقیده، به سمت بنیادگرایی رفته اند و خروجی آن خشونت در قالب گروه‌هایی مانند القاعده و داعش بوده است. بنابراین لازم است عناصر فرهنگی (نظیر پارلمان، برابری و...)، وارد میدان شوند و از سرسختی احکام دینی بکاهند. اگر این اتفاق نیافتد با جهل مقدس مواجه می‌شویم یعنی دین منهای فرهنگ.

به طور کلی دو نظریه درباره اسلام‌گرایی وجود دارد: نظریه ذات محور و نظریه واکنش محور. نظریه‌های ذات محور، ریشه‌های اسلام‌گرایی را در داخل جهان اسلام و ویژگی‌های ذاتی و بنیادین اصول اسلامی و تطبیق ناپذیری آن با مفاهیم مدرنیته می‌دانند. پیروان نظریه دوم، به نقش عوامل خارج از جهان اسلام اشاره می‌کنند. روی هم راستا با دسته دوم، در سرتاسر این اثر می‌کوشد این ایده را با مصداق‌ها و مثال‌های متعدد و آمارهای گوناگون تقویت کند. با این حال او در نشان دادن نقش سکولاریزاسیون در جدایی دین از فرهنگ، بزرگ‌نمایی کرده است و تاثیر سایر عوامل را نادیده گرفته است. همچنین در بیان ادله ضرورت تعامل دین و فرهنگ، خروجی دین منهای فرهنگ را بروز خشونت و افراطی‌گری دانسته است که به نظر می‌رسد نتیجه‌گیری نارسا و ناقصی می‌باشد. از دیگر نقاط ضعف این اثر می‌توان به تلقی نادرست روی از همسان‌سازی دینی به ویژه در خصوص مذهب شیعه، ساده‌سازی تحلیل اسلام در اروپا و کشورهای مسلمان، غفلت از تمام جنبه‌های مثبت دین در تعامل با فرهنگ، بزرگ‌نمایی نقش سکولاریزاسیون در جوامع دینی، توجیه ناپذیری ادعای جدایی دین از فرهنگ، و فقدان نگاه چندعاملی در تحلیل بنیادگرایی دینی اشاره کرد.

کتاب‌نامه

آفاگل‌زاده، فردوس و یاسمی، کلثوم (۱۳۹۵). «تحلیل گفتمان انتقادی کتاب «امریکن اینگلیش فایل» با استفاده از مدل ون دایک». مطالعات فرهنگ-ارتباطات، ۱۷(۶۶)، ۲۰۶-۱۸۵.

برگر، پیتر (۱۳۹۶). سایبان مقدس: عناصر نظریه جامعه شناختی دین، ترجمه ابوالفضل مرشدی، تهران: نشر ثالث.

حقیقت، سید صادق (۱۳۸۷). روش‌شناسی علوم سیاسی. قم: انتشارات دانشگاه مفید.

حمیدیه، بهزاد (۱۳۸۶). «معنویت‌گرایی‌های نوین از سه دیدگاه جهانی شدن، شرقی شدن، سکولاریزاسیون»، کتاب نقد، ش ۴۵، صص ۱۷-۵۶.

۱۸۴ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۳، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۲

داعی نژاد، سید محمد (۱۳۸۲). «دین پژوهی (سکولاریسم)»، صباح، ش ۷ و ۸
روا (روی)، الیویه (۱۳۹۸). *جهل مقدس: زمان دین بدون فرهنگ*، ترجمه عبدالله ناصر طاهری، و
سمیه سادات طباطبایی، تهران: نشر مروارید.

سید قطب (۱۳۷۸). *نشانه های راه*، ترجمه محمود محمودی. تهران: نشر احسان.
صالحی نجف آبادی، عباس و رضایی، علیرضا (۱۳۸۸). «مبانی جنبش های اسلام گرایانه: نظریات و دیدگاه
ها»، فصلنامه مطالعات سیاسی، سال دوم، ش ۵.

عباس زاده فتح آبادی، مهدی، «بنیادگرایی اسلامی و خشونت (با نگاهی بر القاعده)»، فصلنامه سیاست،
دوره ۳۹، ش ۴، صص ۱۰۹-۱۲۸.

عیسی زاده، عباس و شرف الدین، سید حسین، ۱۳۹۶. *واکاوی نقش رسانه های غربی در اسلام هراسی
معاصر*، رسانه و فرهنگ، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هشتم، ش ۱، صص ۲۲۵-
۲۳۱.

فرکلاف، نورمن (۱۳۷۹). *تحلیل انتقادی گفتمان*. ترجمه فاطمه شایسته پیران و دیگران، تهران: مرکز
مطالعات و تحقیقات رسانه ها.

فاضلی، مهسا (۱۳۸۴). «مواجهه قرآن با فرهنگ های عصر نزول»، پژوهش های قرآنی، ش ۴۲ و ۴۳ ویژه نامه
ترجمه قرآن.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۱). *نظام حقوق زن در اسلام*، تهران: نشر صدرا.

موحد، مجید (۱۳۹۲). *رویکردی جامعه شناختی به فرآیند سکولاریزاسیون در عصر جهانی شدن*، فصلی از
کتاب جهانی شدن و دین: جستارهای پژوهشگران ایرانی در کنگره دین پژوهان کشور، محمد جواد
صاحبی، قم: بوستان کتاب.

نریمانی، عارف و پرغو، ۱۳۹۶. محمدعلی، استعمار و هژمونی آن: نگاهی به نظام بازنمایی غرب، غربشناسی
بنیادی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هشتم، ش ۱، صص ۱۰۹-۱۳۲.

ویلسون، برایان (۱۳۷۷). *دین اینجا و آنجا، مقاله ی عرفی شدن*، ترجمه ی مجید محمدی، تهران: نشر قطره.

Doyle, Dennis, M (2012), *The Concept of Inculturation in Roman Catholicism: A Theological Consideration*, U.S. Catholic Historian, The Catholic University of America Press, 30(1), pp. 1-13.

Fairclough, N. (1989). *Language and Power*, London: Longman.

Freedman Lynn P (1996), *The Challenge of Fundamentalisms*, *Reproductive Health Matters* 4(8), 55-69.

Holyoake, G. J (1871), *The principles of secularism*. London, UK: Book Store.

Morris, R. M. (Ed.) (2009), *Church and state in 21st century Britain: The future of church establishment*. London, UK: Palgrave.

دین و فرهنگ، تقابل یا هم زیستی ... (فاطمه سادات حسینی و دیگران) ۱۸۵

Razaghi, Mohammad., Chavoshian, Hasan., Hamid Ebadollahi Chanzanagh, and Kamran Rabiei (2020), Religious fundamentalism, individuality, and collective identity: A case study of two student organizations in Iran, *Critical Research on Religion*, 8(1), 3-24.

Redemptoris Missio (1990), On the Permanent Validity of the Church's Missionary Mandate. Vatican: Libreria Editrice Vaticana, Available online: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_07121990_redemptoris-missio.html (accessed on 2 December 2019).